

שאלתיו: האין אתה מסכן עמדתך? ענה: "שטויות!" הוא משכיל אמת. חוששני שעתה יורע לו. אולי לכך התכוון הנביא. תמיד היו דברים כאלה. היו נביאי-שקר. זה הכתוב הראשון במובאה. הכתוב השני אומר: "דרשו טוב ואל רע למען תחיו. ויהי כן השם אל-ר"

בבוא היום לא יושם הדגש על הסברה מינית אלא על חינוך לאהבה

הי צבאות אתכם כאשר אמרתם. שנאו רע ואהבו טוב, והציבו בשער מישפט. אולי יחנן השם אלוהי צבאות שארית יוסף."

אולי, ויש לכך גמרא מעניינת ועצובה: ישנו קובץ קטן של פסוקים שונים, שבהם המלה "אולי" משמשת מילת-מפתח. חכמים, המעידים על עצמם שכאשר הגיעו לאחד הפסוקים האלו — בכו, ושאלו שאלה רטורית:

"כולי האי, ואולי?" פירש רש"י: כל הצרות הללו, כל מה שעבר על עם ישראל, ורק — אולי, לא אוכל לתת תשובה טובה יותר מאשר המקורות שלנו.

היחסית בלבד לקיימה. זהו הטעם המחשבתי והריגושי של תחום האתיקה.

ההצלחה האמתית בתחום זה אינה המונית אלא תלויה בהשפעה אישית: בחוגים קטנים; ללא דמגוגיה; תוך מתן חופש דבר בלתי-מוגבל; עם ידיעת הגדול בשנים את מיגבלותיו; ולהיות פתוח למה שאומר השני.

אתה אופטימיסט בקשר לחוגים הללו? אתה רואה אפשרות של הגשמת מיצוות מור שריות עניידי ציבורי-אדם גדולים יותר?

אני משתדל להיות אופטימיסט ריאלי. אי-אפשר להיות מחנך בלי להיות אופטימיסט. כמחנך — אתה רוצה להביא אותם אנשים, חוגים, מצבים, למצב קצת יותר טוב מכפי שהיו מקודם. ה"קצת" חשוב. אופטימיסט אינו הוזה-הויות — הוא רואה מצב ממשי. הוא נמצא בעמדה מועדפת; החברה נותנת לו פנאי ואפשרות לה-שוב. עליו להיות מודע לאחריותו; האחריות מוסיפה לענותנותו.

היו ושאלו אותי לשם מה ניתנו הדיברות. ענית: הדיברות הם ההצעה, הם ה"Blue Print" לחברה מתור-קנת. הווה אומר מבחינת הפוליטיקה החיצונית — אין עוד צורך לרצוח; מבחינת הסדר הכלכלי — אין רעבים ללחם; אין צורך לגנוב. בחברה מתוקנת לא תהיה זנות — נשים עניות לא תאלצנה למכור גופותיהן. או הדגש לא יושם עוד על הסברה מינית, למרות הצורך שבה, אלא על חינוך לאהבה.

אני מאמין שחברה כזו תוקם בימינו. אם תוקם — אלה יהיו ימות המשיח. אולם ניתן להתקרב אליה. צרי-כים דמות כזו שאתה יודע למה אתה שואף; כיצד אתה מודד ושוקל את כיוון דרכך יום-יום. אנחנו בודקים, אם אנחנו עושים את שלנו כדי לקרב חברה צודקת. עניינים אלו הם אופייניים לאווירת האתיקה.

עך רקע חוזה-השדום בין ישראל ומצרי ריים — האם אחווה עוקמית היא אוטופיה?

טוב ששאלת על אחווה, ולא על אהבה. אחווה יכולה להיות מטרה — משום שאנו יודעים שגם אחים רבים לפעמים. לשאוף לאחווה הווה אומר לדעת שלכל בני-האדם, כאשר הם, יש יסודות משותפים מבטן ולידה. כל תינוק — כי יולד — תלוי בגדולים. בדרך כלל באם ובאב או בממלא-מקומם — המאכלים אותם, התומ-כים בהם, והמעניקים להם ביטחון ראשון.

כך עשוי להיווצר בסיס, המאפשר לכל ילוד-אשה, ללא הבדל גזע ועם, לחיות חיי אדם, שגם בהם לא יחסרו קונפליקטים הכרחיים, אבל ימעט מיספרם ומישקלם של הקונפליקטים השרירותיים.

הזכרת קודם את המושג עולם, בלתי נגאל; העולם הזה הוא באמת, "בלתי נגאל"? אין בו גרעין למימוש טוב מוטאלי?

אני רואה תנאים לכך. אני יכול לומר יותר ממה שאני יכול לומר במידה מסויימת של ודאות. אמונה — תמיד היא אמונה, "אולי". נתבונן בענוות. פרק ה', נמצא בו קודם כל פסוק חשוב לרלטיביות של הדברים: "לכן המשכיל בעת ההיא ידום, כי עת רעה היא."

יש אומרים שמעוס לא אמר זאת, ואם כן — באירוניה. כלומר, ביקש להזהיר אותה כתי-משכילים מוגיללב, המשר-תיקים את אמתם. נתקלנו בהם במישטרים טוטליטריים — ולא בהם בלבד. דווקא משום שהמשכיל מועדף — יש חשיבות לדבריו. למשל — מד יעקוב אגמון. אני מאד מעריך אותו. פעמיים בעת האחרונה ריאיון אותי; פעמיים

(המשך מעמוד 13)
אים באנגלית — מוסר צבאי. ננתח זאת. נתחיל מלמטה, מהדרג השפל ביותר.

במילחמת ויאטינאם נעשו דברים נוראים. למשל — רצח המונים. אמר קצין אחד לפני בית-דין: היינו צרי-כים לעשות דברים אלה, ולהרשות לחיילים לעשותם, כדי להעלות את המוראל שלהם. המוראל הוא הקשר הי-מהדק אותם להמון אקטיבי. יש בו אנשים אמיצים וגם אנשים אכזריים ללא כל צורך, אחוזי התלהבות שלילית. נעלה לשלב המוסר. מושג זה מוגדר תכופות כהתי-נהגות לפי נוהגים מקובלים בחברה מסויימת. למשל, המוסכמה המקובלת לומר אמת. בילעדיה אין גם שחר לשקר. הוא חי מן ההסכמה הכללית שבדרך-כלל אנשים אומרים אמת. זהו מוסר פונקציונאלי-מעשי. מייחסים לביסמארק את האימרה, "האמת היא השקר הטוב ביותר". באינפלציה עליה שאלת, יש עירעור עמוק של מוסר-ההתנהגות. הרגשתי בכך במעבר מגרמניה לאנגליה, בעת אינפלציה דוהרת. נתקלתי באקלים מוסרי אחר לגמרי באותה ארץ. אשר או לא שלטה בה אינפלציה. יציבות ההתנהגות תלויה בהרבה ביציבות המטבע. חיסורה פותח סתח למעשי-רמייה. תהליך זה ניכר גם אצלנו. הממ"שלה, כנראה, אינה רואה את הויקה בין שני מצביי-היציבות האלה, הכלכלית והמוסרית.

ואשר לאתיקה: היא המאפשרת את הנסיון לבנות סולם-ערכים. לאמור: להבחין בין ערכים הנגזרים מן הערכים המוחלטים, כדי להפעילם בסיטואציות שונות. נקח לדוגמה את עשרת הדברות. הם לוח של ערכים מוחלטים. כוונתם למוחלט מתבטאת בנוסחות חסרות-מור-שא: לא תרצח; לא תגנוב; לא תנאף, ועוד. אילו היה

כתוב: לא תרצח אחיך, או לא תגנוב מכרעמך' היתה לשון זו עלולה להטעות, כאילו מותר לרצוח לא-אחים ולגנוב מזרים.

מן הערכים המוחלטים נגזרים ערכים המתווכים ביי-ניהם לבין מצבים מיוחדים, הדורשים יישום מיוחד. בתורה שבעליפה נמצא דוגמות רבות. נראה שנוקטים בלשון קיצונית כדי להזכיר קצת מהערך המוחלט גם באותם מצבים בהם עליך לעבור עבירות. לדוגמה בעת מילחמה אתה עובר על ה"לא תרצח" (בחינת לעבור עבירה) — אולם משאתה יודע שאתה עובר עבירה, אתה מצמצם את ההריגה במידת האפשר.

קו החיחום עובר בין הרע ההכרחי והטוב המירבי

מורי, מרטין בובר, קבע את מטבע הלשון "קרי-תחום". בכל סיטואציה וסיטואציה מן המצבים המת-חלפים עליך לשאול את עצמך: כמה רע הכרחי כדי שתחיה, או כדי שהמדינה שלך תחיה; וכמה טוב אפשר — ומצווה — לעשות אפילו אז. קורהתחום עובר בין הרע ההכרחי והטוב המירבי.

מבחינה זו, האדם הוא ברירה טראגית: מטילים עליו צווים מוחלטים — אך הוא חי בחברה לא-מתוקנת או בעולם "בלתי-נגאל", כדי לדבר בלשון האמונה. בכל יום יש להכריע הכרעות כאלה מתוך המצפון החי, מאותו מתח שבין התביעה המוחלטת והאפשרות